

”היינו כחולמים”: מזמור תהלים קכ”ו – פרשנות ומפתחות

להוראה

דר' סמדר פלק-פרץ

שיר המעלות”

א בָּשׁוּב יְהוָה, אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הֵי יִנּוּ כְּחֻלְמִים:

אָז יִמְלֵא שְׁחֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה

ב אָז יֵאמְרוּ בְּגוֹיִם הַגְּדִיל יְהוָה, לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהֵי:

ג הַגְּדִיל יְהוָה לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ הֵי יִנּוּ שְׂמִיחִים:

ד שׁוֹבָה יְהוָה אֶת שְׁבוֹתֵנוּ כְּאֲפִיקִים בְּנֹגֵב:

ה הַזְרָעִים בְּדַמְעָה בְּרִנָּה יִקְצְרוּ:

ו הַלֶּחֶם יִלֶּךְ וּבֹכָה נִשְׂא מִשֶּׁךְ-הַזָּרַע

בֹּא יְבֵא בְרִנָּה נִשְׂא אֲלֻמְתָיו”

(מזמור קכ”ו, מתוך: ספר תהלים עם פירוש רש”י ועם שי למורא, 2014, עמ’ תשפה-תשפז)

א. מבוא

מזמור תהלים קכ”ו הינו קטע מן המקורות, המשולב ברשימת יצירות הליכה, במסגרת תוכנית הלימודים לחינוך הלשוני: שפה ספרות ותרבות, אשר מיועדת לתלמידי כיתות ה’-ו’ בבתי הספר החילוניים והדתיים. תוכנית לימודים זו מתייחסת, בין השאר, “לעיסוק בטקסטים מהמקורות היהודיים כחלק מהחינוך הלשוני בעברית, תוך הדגשת ייחודם הלשוני של הטקסטים ותרומתם להכרת הרבדים ההיסטוריים והתרבותיים של השפה”.

עד סוף כיתה ו’ נדרשים התלמידים להגיע למספר הישגים בתחום לימוד יצירות מן המקורות, ולהלן חלקם:

”הבנת הנושאים, הרעיונות והמסרים, העולים מהקריאה בטקסטים, שהם חלק מן המורשת היהודית, שליטה במטבעות, ניבים וביטויים מהמקורות, מתוך הטקסטים הנלמדים בכיתה, זיהוי תופעות ייחודיות של הלשון בטקסטים מהמקורות, זיהוי ייחודן ותפקידן של הסוגות השונות,

---

1 ראו: אתר משרד החינוך, אגף שפות – עברית בחינוך הקדם יסודי והיסודי. תכנית הלימודים, הישג 7, קישור מקוון: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/Chinuch_Leshoni/TochnitLimudim/hesegim/heiseg7.htm

אוחר בתאריך: 1.3.2016.

[המאפיינות טקסטים אלה], זיהוי הדרכים הייחודיות בהן הטקסטים מהמקורות השונים מתייחסים לדמויות, לאירועים, ולנושאים... " (שם, שם).

תכנית יצירות הליבה בתחום הספרות כוללת מספר חטיבות: **א. שירים ב. סיפורים ג. ספרי קריאה ד. מקורות יהודיים:** מדרש ופיוט. מזמור תהילים קכ"ו מופיע בין המקורות הכלולים בקטגוריה האחרונה? בחירתי ביצירה זו בנושא למאמר ולתוכנית הוראה נובעת ממרכזיות המזמור בתוכניות הלימודים לבתי הספר החילוניים והדתיים, מפופולאריות המזמור בקרב הציבור הרחב, כתוצאה מלחניו המוכרים ומתוך היכרות התלמידים עם המזמור, המושר בסיום הסעודות, ביום טוב ובשבתות, טרם ברכת המזון.

סיבות נוספות נעוצות במורכבות היצירה הנלמדת ובצורך בהנגשת תכני היצירה ושפתה לתלמידים. הוראת יצירה זו דורשת יצירת גשר בין העבר הקדום להווה, תוך מתיחת נקודות חיבור היסטוריות לנושאי משנה העולים בהוראת היצירה, כגון: תנועת הצינונות המודרנית והצינונות הדתית. חלום השיבה והעלייה לארץ. במאמר זה, בכוונתי לתת מענה לגורמים אלה, תוך התייחסות למרכיבי ההישג השונים הנדרשים, בתוכנית הלימודים העדכנית בחינוך לשוני, אשר פורטו מעלה.

ב. רקע עיוני לספר תהלים

ספר תהלים פותח את חטיבת ה"כתובים" בתנ"ך. הספר כולל 150 מזמורים, המחולקים לחמישה קבצים. הספר נקרא בשם זה כי במזמורים מופיעים דברי שבח ותהילה ל-ה' (להרחבה ראו: אדר, 1976; מלצר, 1983; סימון, 1984). היחידה הבודדת נקראת בספר תהלים "מזמור" (ולא "פרק"). כתיבת המזמורים בספר תהלים מיוחסת לדוד המלך. בתלמוד הבבלי, מסכת בבא-בתרא דף יד, נאמר שאת ספר תהלים חבר דוד על ידי עשרה זקנים.

דוד בן ישי מלך על ישראל לאחר תקופת מלכות שאול ואיש בושתי. דמותו של דוד הנה ייחודית במורכבותה, שכן הוא מתואר כגיבור-חיל ואיש-מלחמה, אשר לא נבחר, מחד גיסא, לבנות את בית המקדש, בשל שפיכות הדמים הרבה, שבה היה מעורב במלחמות ישראל. מאידך גיסא, נקשרה דמותו עם אמנות ואסתטיקה. דוד מכונה במקרא "נְבִיאִים זְמֵרוֹת יִשְׂרָאֵל" (שמואל ב', פרק כ"ג, א'), וכאמור, מזוהה כמשורר המחונן, אשר זכה כי תשרה עליו רוח הנבואה ואשר על כן, אחראי לכתיבת מרבית מזמורי ספר תהלים. במזמורי תהלים מופיעים רעיונות יסוד מן התנ"ך ומן המסורת היהודית, כגון: תקומת הצדיק ועונש לרשע, גורל האדם והחברה, גדלות הקב"ה לעומת אפסות האדם, הבחירה בעם ישראל ובדוד וכו'.

2 להרחבה ראו: אתר משרד החינוך, אגף שפות – עברית בחינוך הקדם יסודי והיסודי, רשימות של יצירות הספרות לפי כיתות, כיתות ה-ו', מעגל הליבה, קישור מקוון (אוחזר בתאריך: 22.2.2016): http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/Chinuch_Leshoni/YezirutSafrutLhorhaa/E_F.htm בכל שנה מן השנתיים המוזכרות מעלה (ה'-ו'), על המורה לבחור ללמד לפחות שתי יצירות, מתוך הרשימה המוצעת.

ניתן לסווג את מזמור קכ"ו כ"מזמור ציון". מזמורי ציון מכילים לרוב ביטויים לכיסופי ציון, תוך הבעת משאלה לשיבת ציון ולגאולת ישראל השלמה. מזמורי תהלים רבים מתארים בקשות, תחינות ותפילות לישועת הפרט במצוקה, אולם, ישנם מספר מזמורים, המתארים בקשה לישועה וגאולה קולקטיבית; כזה הוא אף מזמור קכ"ו. כיסופי שיבת ציון המתוארים במזמור זה מהווים חלום כללי, מחד גיסא, ומאידך גיסא, שאיפה ייחודית אף לגבי כל פרט ופרט בישראל. זה אף המניע בשיקולי ההוראה המוצגים ביחידה זו, דהיינו, להתמקד במושג החלום, המתקשר למוטיב החלום במזמור. החלום עשוי לתפקד כחזונה של אומה, ואף כביטוי לשאיפותיו הכמוסות של הפרט.

ג. רקע למזמור קכ"ו

מזמור קכ"ו מתאר את שיבת ציון – השיבה מגלות בבל, אשר התרחשה מאות שנים לאחר ימי דוד. תהליך זה התרחש בעקבות הצהרת כורש, מלך פרס, החל בשנת 538 לספירה.

המונח "שיבת ציון" נטבע לראשונה, ככל הנראה, לאחר חורבן הבית הראשון והוא מופיע בבירור במזמור קכ"ו: "שִׁיר הַמַּעֲלוֹת בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֻלְמִים" (תהלים, פס' א'). (להרחבה ביחס לשיבת ציון קראו בלקסיקון לתרבות ישראל, ערך "שיבת ציון", כמו גם: גפני, 1982; אמית, 1990; הראל, 1998). במאה ה-19 חודש מונח "שיבת ציון" בהגות הציונית, והוגיה קראו לעליית היהודים מארצות פזורים לארץ ישראל, בשם "שיבת ציון המודרנית".

לנוכח הרקע ההיסטורי המוצג לגבי מושג המציין את "שיבת ציון" כאירוע שהתרחש לאחר מות דוד, נשאלת, אם כן, השאלה, התקפה גם לגבי מזמורים נוספים הכלולים בספר תהלים (לדוגמא: ע"ד, קל"ז): כיצד ניתן לומר כי דוד האחראי לכתיבת המזמור? קיימות פרשנויות שונות הדנות בנושא, להלן לדוגמה, פרשנותו של ראב"ע בנדון, המקובלת על מפרשים רבים: בהקדמתו לספר תהלים, ראב"ע מביא מחלוקת קדומה בשאלה האם ספר תהלים נחתם בימי דוד, או מאוחר יותר. ראב"ע עצמו מכריע כפשטות דברי חז"ל, שהספר נחתם בימי דוד. לשיטתו, יש לומר כי מזמורים שעוסקים בתקופה מאוחרת נכתבו עוד בימי דוד, בנבואה או ברוח הקודש. באפשרות הסבר זה ליישב אף את עירוב תיאורי הזמן בהם נוקט המזמור: מפס' ד', משתמע כי הדובר נמצא בגלות, שכן שאיפותיו לגאולה מתוארות בלשון עתיד: "אז יאמרו", "אז ימלא", מאידך, קיימים במזמור ביטויים הנוקטים בלשון עבר: "הגדיל ה'", "היינו שמחים". אולם, אם נתייחס למזמור כנובע מרוח הנבואה לעתיד, הרי שקושיית עירוב הזמנים, כמו גם ייחוסו למלך דוד יתבהרו.

ד. מבנה המזמור

ניתן לחלק את המזמור לשתי חטיבות מרכזיות:

פסוקים א'-ג': פסוקים אלה מתייחסים לשמחה הגדולה המלווה את שיבת ציון וחזרת העם לארצו. שמחה זאת מובעת באמצעות פעלים ושמות פעולה רבים ומגוונים, המציינים התפעמות וגיל:

"שחוק", "רינה" (פס' ב'), שמחים" (פס' ג'). (כאשר שם הפעולה "רינה" חוזר על עצמו פעמיים נוספות במהלך חטיבת הפסוקים השנייה, וסה"כ שלוש פעמים במהלך המזמור: "רינה" (פס' ה'), "רינה" (ז').

פסוקים ד'-ו': פסוקים אלה מביעים את הכמיהה והכיסופים לשיבת ציון העתידית, באמצעות סדרת דימויים בעלי מכנה משותף, הנגזר מתופעות טבע המוקבלות להתרחשויות בעלות צביון אנושי-לאומי. מהותם של דימויים אלה תוסבר בהמשך.

ה. תוכן המזמור והתייחסות לאמצעים אמנותיים מרכזיים

נושאו המרכזי של המזמור הוא ההודיה מלאת הגיל על שיבת ציון, שיבת עם ישראל מן הגלות לארץ ישראל, ותפילה ביחס לגאולה העתידית השלמה. חלק חשוב משיקולי הוראת המזמור יתייחסו אף להסברי תכנים ומושגים. לשון המזמור אינה לשון היום-יום ועל כן חשוב מאוד כי תהא זו נהירה וברורה לתלמידים.

ה.1. ביאור הפסוקים במזמור קכ"ו: חטיבת הפסוקים הראשונה: א'-ג'

הסבר פסוק ראשון: "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" (הפרשנות מתוך: ספר תהלים עם רש"י ועם שי למורא, 2014, ואנונו, 2000).

שיר המעלות הוא שם כולל לקובץ של חמישה-עשר מזמורים בספר תהלים, החל מפרק ק"כ עד לפרק קל"ד. קיים מכנה משותף למזמורים אלה, הן מבחינה תוכנית והן ביחס להיבטים צורניים-אמנותיים. **מבחינה תוכנית:** ברבים ממזמורים אלה בולטת ההתייחסות אל נושא כיסופי ציון, ירושלים, בית המקדש, העבודה בבית המקדש. כמו כן בולט נושא השגחת הקב"ה על עם ישראל. ההנחה המקובלת למקור המונח "שירי המעלות" היא כי מדובר במזמורים שהיו שרים הלויים על חמש עשרה המדרגות בבית המקדש. מבחינה אמנותית: קיימים במזמורים אלה אמצעים אמנותיים מעצבים החוזרים במזמורים, כגון: חזרה, הנגדה, תקבולות נרדפות ותקבולות כיאסטיות, לשון נופל על לשון, דימוי ועוד.

המשך הפסוק מציג את נושא שיבת ציון ואת המעמד התודעתי בו מצויים השבים לציון: תחושת החלום. ניתן לפרש, כאמור, את המזמור כיצירה אשר נכתבה ברוח הנבואה, האוצרת בחובה חזון תודעתי, המואצל מכוחה של רוח הקודש. ר' חנון לוי קרון לדוגמה, תהה בספרו **אמרי חנוך**, מדוע נבחר דווקא הפועל "חולמים" לדימוי המרכזי, המתאר את מצבם של השבים? הרב קרון מפרש קושיה זו בהציגו מקור ממסכת ברכות נ"ה: "אין מראין לו לאדם [בחלום] אלא מהרהורי לבו" ובציפייה לביאת המשיח, יש לאנשים שונים בעם ישראל כוונות שונות: זה מצפה לענייני גשמיות, זה לרוחניות, ולכן נאמר: "היינו כחולמים", שכל אחד ייושע בדרכו שלו, בזה שיהרהר באופי שבו נחרט חלום השיבה לציון במחשבתו.

בהמשך לדברי ר' חנוך לוי קרון, הוסיף הרב אריה לוי בפירושו על מסכת אבות: בחיים החומריים הרי שאף אם יש לאדם חזון אדירים, אפילו יהיו בידו כל המשאבים הכספיים להגשימו, הרי שהדברים מצריכים תהליך שאורך זמן. לעומת המציאות, טבעו של החלום שאדם רואה ברגעים ספורים התרחשויות, הנמשכות פרק זמן ממושך, אין גבולות זמן ומרחב להגשמה בחלום. אליבא דרב לוי, זו כוונתו של המלך דוד במזמור קכ"ו: בשעה שתתרחש שיבת ציון הנכספת, אז אותן ההתרחשויות, להן ציפו במשך דורות יתממשו ברגעים ספורים, וזו משמעות: "היינו כחולמים", כי: "ישועת ה' כהרף עין".

"אז ימלא שחוק פינו"

ולשונו רינה

הסבר הפסוק השני:

אז יאמרו בגויים הגדיל ה' לעשות עם אלה"

ההתרגשות העתידית עם מימוש שיבת ציון מובעת באמצעות שימוש בפעלים המציינים שמחה, הסדורים במסגרת **תקבולת נרדפת כיאסטית**. באמצעות שימוש באלמנט צורני מעצב זה מתקיים כפל רעיון במילים שונות, הסדור בסדר הפוך בשני חלקי המשפט. ראו הדגמה למעלה. תחילת הפסוק מציגה את מצבם הרגשי של השבים באופן הייחודי להווייתם כקבוצה, שהיא כמקשה אחת, כסובייקט לאומי אחד. המשך הפסוק מציג את האופן בו מתייחסות אומות אחרות לקבוצת שבי ציון ולישועתם. כאשר מתוארת תהילת ה', מנקודת מבטם של אומות העולם, הרי שתחושת הגאולה אף מתגברת בקרב הדוברים בשיר. תחילת פסוק ג' מהווה המשך ישיר לסיום פסוק ב': תהילות ה', ביחס לשיבת ציון, בפי הגויים, המובעות בגוף שלישי: "עם אלה", חוזרות ומהדהדות פנימה בתפילות עם ישראל ובמזמוריו, בגוף ראשון:

הגדיל ה' לעשות עם אלה (פס' ב')

הגדיל ה' לעשות עמנו"

באמצעות המעברים מגוף ראשון לגוף שלישי וחזרה, חלה תנודה נוספת במזמור, המצטרפת לתנועתיות בממדי הזמן ולמעברים בין מדמה למדומה, בין מציאות לחלום.

ה. ביאור הפסוקים במזמור קכ"ו: חטיבת הפסוקים השנייה ד'-ו'

בעוד פסוק ג' מתאר את המעבר מן הדימוי למציאות, הרי שפסוק ד' נפתח בקריאה המזכירה לנו, הקוראים, כי עדיין לא התממשה מציאות זו עבור הדוברים-השרים, שכן הוא נפתח בקריאה לתשועת האל ולמימושה של שיבת ציון, וקיימת במהלכו החזרה מן המציאות, מן הרובד הריאלי, לרובד המדמה: "שובה ה' את שיבתנו כאפיקים בנגב". האפיקים הם נחלי מים המצטיירים במזמור כמרווים את אדמת הנגב היבשה.

דימוי זה פותח **סדרה של דימויים**, המקשרים בין ההתרחשות האנושית להתרחשות בטבע, כאשר מצב הגלות מדומה ליובש גדול, המאפיין את אזורי הנגב, והגאולה הנכספת, כמותה

בהתרחשות ניסית, בה יזרמו מים, חיים ושוצפים, וירוו את האדמה החרבה. לא לחינם נבחרו, לדעתי, דימויים המתקשרים לאדמה, שכן, תכלית הגאולה היא שיבת העם מאדמות זרים, לאדמת הקודש, אדמת ארץ ישראל. לכך מתקשרים אף אזכורים ומקורות רבים, המתארים יהודים-עולים רבים במהלך ההיסטוריה, אשר הדבר הראשון שעשו עם בואם לארץ היה כריעה על אדמת ארץ ישראל, תוך נשיקת רגביה.

הסבר פסוק ה': "הלוך ילך ובכה נושא משך הזרע
בוא יבוא ברינה נושא אלומותיו"

שעה שהפסוק הקודם פנה אל דימוי, אשר הקביל את הדוברים-השרים לאדמה חרבה, המייחלת לזרימה שוצפת של מים, הרי שבפסוק ה' עובר הדימוי לרובד האנושי, אך עדיין נותר בתחום הטבע, תוך מיקוד בעבודת האדמה, בחקלאות.

דימוי זה סדור בתבנית מעצבת של **תקבולת ניגודית**: הכוללת הנגדת הרעיון בחלקו הראשון של הפסוק עם חלקו השני: בעוד בתחילת הפסוק מתוארת תמונה של איכר נוגה ודומע, האוחז בידו את "משך הזרע" ומוסיף במלאכתו, הרי שחציו השני של הפסוק מתאר שיבה, מלאת שמחה, של איכר, הזוכה לקצור את הפירות המיוחלים: אלומות התבואה.

משך הזרע / פירוש: על פי אבן-עזרא "משך הזרע" הוא הכלי שיש בו זרעים ומשתמשים בו לצורך זריעה. מצודת דוד פירש את "משך הזרע" כסוג של פעולה במהלכה מושכים את הזרע ומוליכים אותו אל השדה. על עניין הדמעות אמר המהר"ש הלוי שהדמעות שבוכה אדם בעולם הזה מניחן הקב"ה בבית גנזיו, שבהם עתיד להחיות מתים. לדעתי, משמעות זו ניתנת לקישור אף לעצם ההנגדה בין שני חלקי פסוק זה: הצער שמצטער אדם ביגיעתו בעולם הזה, יש לו ערך לעתיד לבוא. ובמסכת פסחים פ"ז מבארים חז"ל כי הגלות הינה כפעולת הזריעה. בהתאם לפירוש זה, הזריעה נחשבת כשלב חשוב, במהלכו מתבלה ונרקב הגרעין, טרם צמיחתו. בהמשך לזאת, אף הגלות היא כשלב הכנה לצמיחת העם בארצו. אך, בדומה לתהליך הזריעה, במידה וקורה שהזרע נשחק ומאבד את כוחותיו לגמרי, הרי שאין בכוחו לצמוח. סכנה זו עשויה להתקיים אף ביחס למצבו הרוחני של עם ישראל שבגלות. ביחס לזאת, פסוק זה מהווה כעין הבטחה שהכוחות הרוחניים שביהדות לא יתבטלו לעולם, אפילו בעיצומה של גלות ממושכת, הרי שאותם כוחות שהיו לישראל בהיכנסם לגלות, יישארו עימם, ומהם תצמח הגאולה.

ו. מוטיב החלום כיסוד מרכזי בספרות ובמזמור

החלום בספרות, הנו יסוד רב משמעות מבחינות רבות. בכוח יסוד החלום לחשוף כיסופים מתוך הלא-מודע ולאפשר לבלתי אפשרי להתרחש בעולם המבדה של הספרות. עיצוב החלום מתבטא ברמות שונות של מתח בין דמיון למציאות. התנודות בין מציאות לדמיון, בין הריאליה לכוח המדמה באות לידי ביטוי אף במזמור זה, לנוכח התנועה בין דימוי לתיאור (ראו פרשנות לתוכן החלום).

במסגרת ההתייחסות לחלום יש להבדיל בין מספר תופעות, ובכללן: חלום אישי, חלום קבוצתי, המהווה חזון, חלום מתוך שינה עמוקה, חלום בהקיץ או הזיה.

החלום במזמור תהלים קכ"ו ניתן להתפרש בכמה מובנים: ניתן להתייחס אל הגלות כאל שינה מטפורית, תקופה שאין בה פעילות והתעוררות רוחנית, חזון השיבה, הפוקד במהלך שנת הגלות, מהווה רוח הנושבת במפרשיו של עם שפוף ונרדף, הרועה בשדות זרים, או, אם ניצמד לדימויי המזמור: מים חיים המפכים בחרבה. בנוסף, ניתן להתייחס לחלום כחזון שהוא חלומה בהקיץ של קבוצה שלמה, המאוחדת בכיסופיה כאיש אחד. אדיר כהן (1996) מתייחס למושג ה"חלום בהקיץ" ומגדיר אותו כך:

"ניתן להגדיר חלום בהקיץ כוויזואליזציה של משאלה. אנו עשויים לחלום בהקיץ על מה שלא נעז לעשות... או על משהו שאנו שואפים לעשות... החלומות בהקיץ הם צורה של הרהורים, מחשבות ותמונות דמיון..." (כהן, 1996, 7; וראו אף: פרויד, 2007).

למעשה, החלום, על צורתיו השונות הוא גילום ומימוש של משאלות, רצונות ורחשי-לב, אשר מהווים השלמה להיעדר במציאות העכשווית, הלא מסופקת. במציאות של עם גולה מארצו, הרי שחלום השיבה הוא משאלת לב, המהווה השלמה נכספת למציאות הריחוק מן הארץ המובטחת.

את חלום שיבת ציון הבא לידי ביטוי במזמור תהלים זה, ניתן לקשר לחלומות נוספים של אישים שונים במהלך ההיסטוריה, אשר כיסופי ציון הניעו את הווייתם בחייהם וביצירתם. דוגמאות לכך ניתן למצוא בכתביהם של ריה"ל – ר' יהודה הלוי (1075-1141), בנימין זאב תיאודור הרצל (1860-1904) ועוד.

ז. מפתחות להוראת המזמור

את ההצעות להוראת המזמור אחלק לשלושה חלקים:

ז.1. שלב טרום הקריאה – הכניסה אל עולם המזמור.

ז.2. שלב הקריאה ולימוד המזמור.

ז.3. שלב פוסט הקריאה – הכולל מגוון פעילויות בעקבות לימוד המזמור.

ז.1. שלב טרום הקריאה

בשלב זה מומלץ להתמקד בנושא החלום, כפי שהוא בא לידי ביטוי בפתחת המזמור. המורה תסביר לתלמידים כי הם עומדים ללמוד קטע מן המקורות המתקשר לנושא החלום. המורה תכתוב על הלוח את המילה חלום, ותערוך סיעור מוחין באמצעות שמש אסוציאציות ביחס למושג זה. התלמידים יתבקשו לכתוב על דף נפרד חלומות פרטיים שלהם והמורה תסביר כי חלומות עשויים להיות משאלות לב כמוסות, שאין ברצוננו לחלוק עם אחרים ולעיתים אנו מעוניינים לחלוק אותם

עם הסביבה. מאפשרים לתלמידים לשתף את חבריהם לכיתה בחלומותיהם, תוך מתן כבוד לאלו שאינם מעוניינים בכך. את הדפים שכתבו הילדים מקפלים ושומרים לסוף הפעילות.

ז.1.1. מחלומו של הפרט לחלומו של הכלל ולחזונה של אומה

המורה תציין כי קיימים חלומות אישיים וחלומות המשותפים לקבוצות שלמות, לעם, לאומה. המורה תעודד את הילדים להשמיע רעיונות בקשר לסוגי חלומות אשר חולקים יהודים רבים בארץ ובעולם כיום ובתקופות קודמות לקום המדינה, לדוגמא: המורה תדביק על הלוח או תקרין במקרן את תמונתו של **בנימין זאב הרצל** ותבקש מהילדים לזהות מי הוא האיש ומה חלומו, לצד זאת, תקרין המורה את המשפט המזוהה עם הרצל: **"אם תרצו אין זו אגדה"**, מתוך ספרו: **אלטנוילנד** (להרחבה ראו: שגיא ואחרים, 2008; הכט, 1999). המורה תקשר את חלומו וחזונו של הרצל לחלומם של יהודים רבים במהלך הדורות ולמושג כיסופי ציון: התקווה והחלום היהודי

במהלך היסטוריה רבת שנים של גלות להתיישב בארץ המובטחת – ארץ ישראל. כדוגמא נוספת ניתן להציג את חלומם של בני העדה האתיופית להגיע לארץ ישראל. ניתן לספר לתלמידים בהקשר זה על מבצעי העלייה של יהדות אתיופיה: "מבצע משה" (נובמבר, 1984) ו"מבצע שלמה" (מאי 1991). ניתן אף להציג בהקשר זה את שירו של חיים אידיסיס: "המסע לארץ ישראל", הכלול אף הוא בתוכנית הלימודים, או לבחור ללמד בסמיכות את שתי היצירות כשתי יחידות הוראה סמוכות (בהקשר זה ראו: פלק-פרץ 2015). בשלב זה המורה תאמר כי היא מזמינה את הילדים כעת למסע במנהרת הזמן³ ותספר מעט על התקופה ההיסטורית המאפיינת את המובע במזמור.

ז.2. שלב הקריאה ולימוד המזמור

המורה תחלק לתלמידים דף מצולם ובו מילות המזמור ותקרא את המזמור בקריאה מוטעמת. המורה תספר לכיתה כי המזמור שילמדו הנו בעל חשיבות מיוחדת, ואף דובר בעבר כי יהיה המנון מדינת ישראל. המורה תציין כי יתכן והמזמור מוכר לתלמידים ממקורות שונים וכיוון שנוהגים לשיר את מילותיו לאחר הסעודה וטרם ברכת המזון ביום טוב ובשבת. לאחר מכן, המורה תציג את הנושא המרכזי במזמור – חלום שיבת ציון, ותדגיש כי מתוך יצירה זו עולה התרגשות גדולה, המאפיינת קבוצת דוברים השרה כאיש אחד.

בהמשך לזאת, המורה תבקש מן התלמידים לסמן את המילים המציינות רגשות בשיר, ותנחה אותם לסמן בצבע נפרד ביטויים המציינים שמחה וכאלה המציינים עצב. לאחר מכן תציג המורה שאלה לכיתה: אלו רגשות מציינים אותנו כאשר אנו קוראים את השיר? זאת במטרה להוביל את התלמידים למסקנה כי ביטויי השמחה רבים על ביטויי העצב והתוגה במזמור.

3 לשם המחשת הנסיעה בזמן ניתן להקרין את סרטון הפתיחה הקצר של התוכנית "מנהרת הזמן", אשר שודרה בערוץ 1, מצ"ב קישור מיוטיוב <https://www.youtube.com/watch?v=qOuXPumL318> (אוחר בתאריך: 22.2.2016).

ז.1.2. מוסיקה כגשר לרגש

המורה תציין כי יתכן שההתרגשות הרבה, המאפיינת את המזמור, היא הסיבה שזכה ללחנים רבים, שהרי המוסיקה היא דרך להתחבר לרגשות המתעוררים בקרבנו. המורה תציין בפני התלמידים כי הם עומדים להאזין למספר לחנים של המזמור ותבקש מהתלמידים לשייך את הרגש שמתעורר בהם במהלך ההאזנה למזמור:

לחן ראשון מאת פנחס מינקובסקי, הוקלט לראשונה ע"י יוסל"ה רוזנבלט, כאן בביצוע חנן יובל, להלן קישור מקוון: <https://www.youtube.com/watch?v=yN2ebtaC6Fs>, המורה תסביר כי הלחן מדגיש את ההתרגשות, ההוד וההדר אשר במעמד שיבת ציון.

לחן שני: אהרון רזאל מלחין ומבצע, להלן קישור מקוון: <https://www.youtube.com/watch?v=ZiY1BMOS0cE>, המורה תסביר כי לחן זה מדגיש התרגשות מסוג אחר, שעיקרה השמחה והגיל שמעורר המזמור.

לחן שלישי: במנגינת המנון "התקווה", מבוצע ע"י יוסל"ה רוזנבלט ומקהלת הלויים, קישור מקוון: <https://www.youtube.com/watch?v=RpeQfydERQc>

קישור נוסף ללחן ב"מנגינת התקווה" בבית כנסת בתפילה חגיגית ליום העצמאות <https://www.youtube.com/watch?v=4uYfMHZN-zM> המורה תסביר כי לחן זה מדגיש את ההוד וההדר, והנימה ההמנונית שבמזמור, ומתקשר אף לעובדה כי המזמור היה מועמד לשמש כהמנון הלאומי.

ז.2.2. מבנה המזמור והסבר פסוקי

המורה תבקש מן התלמידים לזהות את חלקי המזמור ותאפשר מתן תשובות שונות. לאחר מכן יתבקשו התלמידים לתת כותרת לכל אחד משני חלקי המזמור, ולזהות את הקשר המתקיים בין שני חלקיו, כאשר החלק הראשון במזמור מייצג את חלום שיבת ציון והחלק השני את הכמיהה להתגשמות חלום זה. בהקשר זה ניתן אף להציג את דינאמיקת ממדי הזמן במזמור: המורה תבקש מן התלמידים לסמן ביטויי זמן במזמור, ותציג את התנודה בין ממדי הזמן השונים: עבר-הווה עתיד. המורה תעלה כקושיה את עניין התנודה בין ממדי הזמן, ותציג את ההסבר האפשרי המוצע בחלק ג' במאמר זה. בהמשך המורה תסביר את פסוקי המזמור, תוך התייחסות לכל פסוק בנפרד: הסבר תוכן הפסוקים ואף מושגים העולים במהלכם, כגון: "שיר המעלות", "שיבת ציון".

ז.3.2. הוראת אמצעים אמנותיים מרכזיים במזמור קכ"ו

ציורי לשון

המורה תסביר כי לשון השירה היא ייחודית וכוללת **ציורי לשון**, כלומר: **אמצעים אמנותיים בהם משתמש המשורר כדי לצייר תמונה מוחשית בפני הקורא, באמצעות המילים**. המורה תגדיר את מונח ה**דימוי** כציור לשוני, ותסביר את מהותו: **תיאור מושג מתחום משמעות אחד באמצעות**

הקבלה / השוואה/העתקה של תכונות מתחום משמעות אחר, תוך שימוש בכ' הדמיון (כ, כמו, כאילו ועוד). המורה תבקש מהתלמידים לסמן את הדימויים בשיר: "כחולמים", "כאפיקים בנגב". המורה תערוך על הלוח, בפני התלמידים, את שני חלקי הדימוי, שני שדות המשמעות הנכללים בכל דימוי: **המדמה והמדומה**, לדוגמא: הדימוי "כאפיקים בנגב" מדמה את האופן בו תתקבל הגאולה בקרב האומה: כמים אשר ירוו אדמה חרבה.

לאחר מכן ניתן להמשיך ולהציג ציור לשוני נוסף: **המטאפורה**, תוך איתור והדגמת מטאפורות במזמור. המורה תסביר כי בשירה קיימים דימויים המהווים הקבלות תוך שימוש בכ' הדמיון. בנוסף לזאת, קיימות **הקבלות מורכבות יותר, בהן לא מתקיים שימוש בכ' הדמיון, ואלה הן המטאפורות**. המורה תתייחס לחלק ב' במזמור ככולל מטאפורה מרכזית הבנויה משני חלקים מנוגדים: האיכר הדומע והנוגע הממשיך בעבודת הזריעה, האיכר מלא השמחה, הנושא את פירות שדהו. המורה תסביר כי כל אחד מן האיכרים מייצג שלב אחר בדרך לגאולת עם ישראל השלמה: הגלות והגאולה. (לשם כך ניתן להיעזר בחלק הפתיח ליחידה: ביאור לתוכן המזמור). בהמשך לזאת תתייחס המורה ל**ההנגדה** המתקיימת במזמור בין מצבים ותיאורים שונים:

שמחה - עצב

דמעה - רינה

לסיכום, המורה תדגיש כי **יחס ההנגדה מדגיש את עוצמת הרגשות וההתרגשות המובעת במזמור**.

בהקשר זה, ניתן להציג בפני הכיתה אף את מושג **האימאז'**. המורה תפתח בתרגיל טרום-הסבר למושג, הכולל **ציור**. לשם זאת, תבקש מהתלמידים לצייר את התמונה העולה מתוך קריאת החלק השני במזמור. המורה תצייר אף היא את גרסתה על הלוח ותסביר כי עצם העובדה שניתן לצייר, בקלות יחסית את מילות השיר, מרמזת לנו על כך כי אצור בו אימאז'. ניתן להסביר את מושג **האימאז' כתמונה חושית הנוצרת בשיר באמצעות שימוש בפריטים הכוללים צבע, צליל, צורה, תנועה ובעיקר הווייה הניתנת לתרגום קונקרטי/מוחשי בעיני הקורא**. המורה תסביר כי קיימים שירים בהם מצטרפים ציורי הלשון לתמונה שלמה המורכבת מפריטים רבים ומוחשת בעיני הקורא באופן חושי.

4.2.2. אמצעים מבניים בעלי אפיונים ריתמיים

המורה תחזור ותדגיש את המבנה הכולל, הייחודי למזמור ואוצר בחובו שני חלקים, ותפנה את תשומת לב התלמידים למבנים ייחודיים של פסוקים מסוימים במזמור, בעלי אפיון צלילי ייחודי, הכוללים סוגים שונים של **תקבולות**. המורה תגדיר את מושג התקבולת כ"**תבנית לוגית-ריתמית-רטורית בסיסית בשירת התנ"ך ובשירת ימי הביניים**" (ריבלין, 1988, ע' 68); עיקרה של התקבולת הוא **בחזרה על אותו רעיון בשינוי, או מתוך הנגדה, במסגרת היגד שירי או במסגרת שתי צלעות הטור השירי**. המורה תצביע על קיומן של תקבולת ניגודית ותקבולת כיאסטית במזמור. ראשית

תציג המורה את הגדרת **התקבולת הניגודית** כ: **"הנגדת הרעיון של צלע א' עם הרעיון או התמונה [השירית] של צלע ב"** (שם, שם, ע' 68), ותדגים זאת באמצעות פסוק ה' (ראו הרחבה רעיונית בחלק ה.2. במאמר):

"הלוך ילך ובכה נושא משך הזרע
בוא יבוא ברינה נושא אלומותיו"

בהמשך תציג המורה את הגדרת **התקבולת הכיאסטית כתבנית, אשר בה תוכן המילים בצלע א' מקביל, באופן רעיוני לסדר המילים בצלע ב', אך הפוך בסדרו.** לשם הדגמה תוצג ראשית פס' ב':

"אז ימלא שחוק פינו
ולשונו רינה..."

ז.3. שלב פוסט-הקריאה

המורה תסכם את רעיון חלום שיבת ציון המרכזי למזמור, תזכיר לתלמידים את החלומות האישיים שכתבו בפתקים בתחילת השיעור ותעודדם לשתף את הכיתה, תוך הדגשה כי חלומות עשויים להישאר כמוסים ואין חובה לשתף את הכלל, אם אין חפץ בכך. בסיכום פעילות זאת, רעיון החלום האישי והקבוצתי יודגש כיסוד, המאפיין עמים שונים ברחבי העולם. המורה תזמין את התלמידים להשתתף במרכז למידה בו ייחשפו לסיפורם של אישים רבים ברחבי העולם, בעלי חלום אישי, אשר הפך לחלום קבוצתי ולחזונה של קבוצה, לדוגמא:

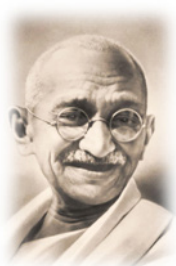

מרטין לותר קינג (1929-1968) – כומר בפטיסטי אפרו-אמריקאי, הוגה דעות וחתן פרס נובל לשלום לשנת 1964. לותר קינג ידוע במאבקו הבלתי נלאה למימוש חלומו למען זכויות האדם, ובעיקר למען זכויות הציבור האפרו-אמריקאי לשוויון בתעסוקה ולחירות. שיא הביטוי הבלתי נשכח של חלום זה הובע בנאומו הבלתי נשכח "יש לי חלום", אשר נישא במסגרת מצעד המחאה לוושינגטון (1963). מרטין לותר קינג לא זכה לראות במימוש חלומו, כיוון שנרצח ע"י מתנקש בשנת 1968, אולם זה החלום הוסיף להדהד וקרם עור וגידים לאחר מותו.

נלסון ר' מנדלה (1918-2013) – עורך דין בהכשרתו, מדינאי דרום-אפריקאי, נשיא דרום-אפריקאי (1994-1999) וחתן פרס נובל לשלום לשנת 1993. מנדלה, בן לשבט הת'מבו בדרום אפריקה, לחם מצעירותו נגד חוקי ההפרדה הגזעית בארצו ושילם על כך מחיר יקר שכלל מספר מאסרים. חלומו של מנדלה התמקד במאבק לשוויון זכויות בתחומי

ההצבעה עבור בני גזעו, תוך התנגדות להפרדתם מן הכלל (משטר האפרטהייד, 1948-1994). חלומו גולם ברצון עז לחירות ולשוויון עבור בני גזעו.

מהטמה (מוהנדס) גנדי (1869-1948) – מנהיג רוחני ופוליטי הודי, אשר חלומו היה להביא לידי עצמאותם של ההודים, במאבקם נגד שלטון האימפריה הבריטית. ייחוד התנהלותו של גנדי בא לידי ביטוי בכך שדגל בדרכי שלום, נטולות אלימות. גנדי אף התנגד לחלוקה המעמדית בקרב בני עמו, המבוססת על עיקרון הקאסטות, הווה אומר: המעמד החברתי אליו משויך אדם מהיוולדו בהודו, ואשר ממנו כמעט ולא ניתן היה להשתחרר. בדומה למרטין לותר קינג, אף גנדי שילם בחייו על חלומו, כאשר נרצח ע"י מתנקש הינדואי בשנת 1948, אשר התנגד להחלטתו של גנדי לשיתוף פעולה עם הבריטים. עם זאת, חלומו ודרך הגשמתו הייחודית היו להשראה ולשם דבר בארצו וברחבי העולם.

ואנגרי מאטאיי (1940-2011) – פעילה פוליטית וסביבתית קנייתית, חברת פרלמנט וסגנית השר לסביבה טבעית ואוצרות טבע בממשלת קניה (2003-2005), אשר הייתה לאישה האפריקאית הראשונה, אשר זכתה בפרס נובל לשלום לשנת 2004. באופן התנהלותה בראשית חייה מהווה ואנגרי סמל לחלומן של הנשים האפריקאיות להשכלה: בשונה מנשים רבות בנות תקופתה, היא זכתה להשכלה בבית ספר יסודי ובתיכון ובהמשך, אף נבחרה ללמוד לתארים מתקדמים מחוץ לארצה, וסיימה את חוק לימודיה לדוקטורט בביוגיה, כאשר היא מגשימה חלום משמעותי

להיות האישה האפריקאית הראשונה שזכתה לתואר דוקטור. ב-1977 הובילה את תנועת "החגורה הירוקה", אשר רתמה כוחות קהילתיים, ובהן אף נשים רבות לצורך נטיעת עצים, אשר סיפקו משאבים טבעיים (לצרכי: מזון, רפואה, הסקה, גידול, בנייה ועוד) לאוכלוסיות מוחלשות באזורי קניה הכפריים והעניים. חלומה של ואנגרי הנו חלום הנוגע איפה לשיקומה ושחרורה של האישה ולשיקומה של הסביבה הטבעית. לא פעם נתקלה ואנגרי בהתנגדות לפעילותה מטעם השלטון, ואף הגנה בגופה על עצים מפני סכנת כריתה ונשפטה למספר מאסרים.

מלאלה יוספזאי (1997) – תלמידת בית ספר פקיסטנית. חלומה של מלאלה היה לזכות לקבל השכלה וחינוך בבית ספר. אך, במקום מגוריה, בעמק הסוואט, אשר בפקיסטן, אסר ארגון הטאליבן על נשים ללמוד בבתי ספר. מלאלה שילמה מחיר יקר על חלומה, כאשר נורתה ע"י איש טאליבן בעת שחזרה באוטובוס מבית הספר לביתה; היא נפגעה בראשה ובאיברים נוספים בגופה ונותרה במצב קשה, כאשר היא מחוסרת הכרה. מלאלה זכתה לטיפול רפואי אשר הביא להחלמתה, ולאחר תהליך שיקום חזרה

ללמוד ולהיאבק עבור שוויון זכויות לחינוך והשכלה עבור נשים. ב- 2014 זכתה בפרס נובל לשלום, והייתה לאדם הצעיר ביותר שזכה בפרס זה במהלך ההיסטוריה.

בכרטיסיות הלמידה יקראו התלמידים בקבוצות קטנות על חלומה של כל אחת מן הדמויות ויענו לאחר מכן על שאלות מנחות בעקבות זאת, לדוגמא:

1. מה מוצאה של הדמות? (זמן, מקום, תרבות).
2. מה חלומה? באיזה תחום מתמקד חלום זה?
3. כיצד חלומה האישי של הדמות נוגע לציבור ולאומה אליה השתייכה?
4. באלו קשיים נתקלה הדמות בדרכה להגשים את חלומה?

בהקשר לפעילות במרכז למידה זה, מומלץ לחשוף את התלמידים לסדרת ספריה של תמר ורטה-זהבי, בהוצאת עם עובד, אשר עוסקת במנהיגים מחוללי שינוי ובהם אף ספרים על אישים אלה: **מרטין: סיפור חייו של מרטין לותר קינג** (2010), **מנדלה: סיפור חייו של נלסון מנדלה** (2014)⁴, **גנדי: סיפור חייו של מהטמה (מוהנדס) גנדי** (2011), **ואנגרי: סיפור חייה של ואנגרי מאטאי האישה שנטעה ארבעים מיליון עצים** (2013).

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים:

1. **ספר תהילים עם פירוש רש"י ועם שי למורא** (2014). ירושלים: שמואל י. וינפלד, ע' תשפה-תשפז.
2. ורטה-זהבי, ת' (2010). **מרטין: סיפור חייו של מרטין לותר קינג**. תל אביב: עם עובד.
3. _____ (2014). **מנדלה: סיפור חייו של נלסון מנדלה**. תל אביב: עם עובד.
4. _____ (2011). **גנדי: סיפור חייו של מהטמה (מוהנדס) גנדי**. תל אביב: עם עובד.
5. _____ (2013). **ואנגרי: סיפור חייה של ואנגרי מאטאי האישה שנטעה ארבעים מיליון עצים**. תל אביב: עם עובד.

מקורות משניים:

6. אדר, צ' (1976). **ספר תהלים**. תל אביב: צ'ריקובר.
7. אמית, י' (1990). **גולה וגאולה: ספר לימוד לתקופת שיבת ציון**. מדריך למורה. אבן יהודה: רכס.
8. גפני, ש' (1982). **שיבת ציון**. תל אביב: מ. מזרחי.
9. הראל, ח' (1998). **תולדות עם ישראל בתקופת המקרא ושיבת ציון**. תל אביב: עמיחי.
- 4 על ספרה **מנדלה** זכתה ורטה-זהבי בעיטור אנדרסן, לשנת 2016.

10. כהן, א' (1996). **חלום הנפש: דמיון, פנטזיה וחלימה בהק"ץ**. חיפה: אמציה.
11. מלצר, פ' (1983). **פני ספר תהלים**. ירושלים: מוסד הרב קוק.
12. סימון, א' (1984). **ארבע גישות לספר תהלים מרס"ג עד ראב"ע**. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
13. פלק-פרץ, ס' (2015). "המסע לארץ ישראל מאת חיים אידיסיס: פרשנות ומפתחות להוראת השיר". **ספרות ילדים ונוער**, 138, ע' 111-33.
14. פרויד, ז' (2007). **פירוש החלום**. תל אביב: עם עובד.
15. שגיא, אבי ושטרן, צ', ידידיה (עורכים). (2008). **הרצל אז והיום: יהודי ישן – אדם חדש?** ירושלים: מכון הרטמן.

אנציקלופדיות ומילונים

16. ריבלין, א' (1988). **מונחון לספרות**. תל אביב: ספריית פועלים.

אתרי אינטרנט

17. **אתר משרד החינוך**, אגף שפות – עברית בחינוך הקדם יסודי והיסודי, רשימות של יצירות הספרות לפי כיתות, כיתות ה-ו', מעגל הליבה, קישור מקוון (אוחזר בתאריך: 22.2.2016): http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/Chinuch_Leshoni/YezirutSafrutLhorhaa/E_F.htm
18. **לקסיקון לתרבות ישראל**, ערך "שיבת ציון", להלן קישור מקוון (אוחזר בתאריך: 22.2.2016): <http://lexicon.cet.ac.il/wf/wfTerm.aspx?id=503>
19. **אתר יוטיוב**, שיר המעלות, לחן: פנחס מיינקובסקי, בביצוע חנוך יובל, קישור מקוון: <https://www.youtube.com/watch?v=yN2ebtaC6Fs>
20. שיר המעלות, לחן וביצוע: אהרון רזאל, קישור מקוון: <https://www.youtube.com/watch?v=ZiY1BMOSOCe>
21. שיר המעלות, במנגינת המנון "התקווה", בביצוע: יוסל'ה רוזנבלט ומקהלת הלויים, קישור מקוון: <https://www.youtube.com/watch?v=RpeQfydERQc>
22. שיר המעלות, במנגינת המנון "התקווה", מושר בבית כנסת בתפילה חגיגית ליום העצמאות, קישור מקוון: <https://www.youtube.com/watch?v=4uYfMHZN-zM>
23. סרטון הפתיחה הקצר של התוכנית "מנהרת הזמן", ערוץ 1, קישור מקוון: <https://www.youtube.com/watch?v=qOuXPumL318> (אוחזר בתאריך: 22.2.2016).